

ALBERT CAMUS ILI ETIKA SREĆE

POSLJEDNJE GODINE

Raščistiti nam je najprije nesporazum koji malo pomalo opleće posljednje Camusove godine. Prividna šutnja, navodno povlačenje, odmak, napuštanje bojnog polja, sklanjanje u udobne visine olimpskog ravnodušja. Što je? Poneka grupa ili grupica nikako da oprostí Camusu, pa ni mrtvom, odbijanje da proda svoje ime za sapunske etikete (čitaj: na upotrebu raznim politikantsko–strančarskim ili pseudomoralističkim ekshibicionizmima). Eto. Eto izvora priča o umoru.

Camusove posljednje godine nadovezuju se organski na Camusa pjesnika *Ljeta*, a na traženje radosti povratka u Tipazu: nakon istine smisla i besmisla – istina ljepote. I sreće. Njegov književni put, kao i njegova ljudska narav, dvoobrazni su: sreća i apsurd. Težnja za srećom nalazi se u Camusovoj vedroj mediteranskoj naravi, ona je i izvor humanizma. Apsurd se očituje kroz negacije sreće, rat, bolest. Kada je Camus, teški tuberkulozni bolesnik, najviše voljom svladao apsurd bolesti, kada je Camus borac protiv općeg apsurda dočekaó završetak rata kao urednik jednog od glasnika i stvaralaca mišljenja pobjedonosnog pokreta otpora, lista »Combat«, počinje se pomalo opet javljati Camus tražilac sreće. Ljudskim ponosom neutralizirani apsurd ustupa mjesto sreći koja prerasta posljednjih godina u osnovnu preokupaciju umjetnika i filozofa.

Camus je osjetio: traženjem individualne sreće postao je bijela vrana u intelektualističkim krugovima našeg vremena gdje prečesto osnovni ton daju oni *profesionalni patnici*, potomci stvorenja o kojima govori Gorki u jednom pismu Zoščenkju, kao o posebno zanimljivom materijalu za humorista. Camus im suprotstavlja jednostavnu rečenicu: »Treba biti jak i sretan da bi se moglo pomoći nesretnima«.

O SREĆI I OSTALOM

Nadareni mladić, pjesnik, slikar, prije nekoliko godina priznao mi je, budući da ima intelektualnih ambicija, budući da se kreće u književničkim krugovima, da nekako oklijeva sam sebi priznati da može, da bi želio biti osobno sretan, a da to ipak ne znači pad u konformizam, odustajanje od ljudske i umjetničke solidarnosti.

Čitajući nedavno jedan Camusov tekst, o kojem potom, i koji je usprkos kratkoći bitan za razumijevanje njegova posljednjeg razdoblja, našao sam odgovor na dvojbe koje smo onda zajedno pretresali: zaključujem da je Camus ostao do kraja ono što je bio od svojih prvih radova – *maître à penser*, misaoni vodič i formulator, izraz htijenja, radosti i strepnji cijele jedne mladosti. Camus nam je pomogao da nademo izlaz iz zabune u koju nas je bacila s jedne strane reakcija na parolašku sreću i optimizam tzv. socijalističkog realizma, a s druge strane spontani uzmak pred nemoćnim strahom, očajem, ubitačnim moraliziranjem jedne na Zapadu rođene, a prema Istoku presađivane misli i literature.

Albert Camus, eto, nije dospio stvoriti djelo, koje bi saželo njegovo posljednje razdoblje. Niti moramo hvatati po nekoli-

kim napisima razbacanim u novinama i revijama, kroz kazališne adaptacije i režije. Koliko god taj materijal bio oskudan i razasut, posao nam je olakšan: Camus se nikad nije udaljavao od bitnog. Najvažnije je Camusovo izlaganje na televiziji svibnja 1959., objavljeno zatim, u njegovoj redakciji, u »Figaro Littéraire« od 16. svibnja 1959. Organski povezane s ovim razmišljanjima su Camusove adaptacije i režije Faulknerova *Rekvijema za jednu opaticu* (1957) i *Bjesova* Dostojevskog (1959). Teatar je jedno od Camusovih mjesta sreće i način iskazivanja.

Zašto sam se bavio kazalištem? Često sam se pitao. Jedini odgovor koji vam zasada mogu dati izgledat će obeshrabrujuće banalan: sasvim jednostavno zato što je kazalište jedno od mjesta na ovom svijetu na kojem sam sretan. Ipak, nije li ova misao nešto manje banalna nego što izgleda. Konačno, sreća je originalna aktivnost. Danas se ljudi uglavnom skrivaju da bi uživali u njoj, postoji tendencija da se u njoj vidi neka vrsta »ružičastih baleta«, nešto zbog čega bi se trebalo ispričavati. Nemojte, tek tako, reći »Ja sam sretan«, jer ćete začas vidjeti na namrgođenim licima vašu osudu. Ah, vi ste sretni mladiću, a što ćete sa siročadi iz Kašmira ili s leproznima Novog Zelanda? Oni, oni nisu sretni kako vi to kažete. Što uraditi s leproznima, »kako ih se osloboditi«, kako kaže naš prijatelj Ionesco. Što se mene tiče, ja vjerujem da treba biti jak i sretan da bi se moglo pomoći ljudima u nesreći. Onaj tko povlači svoj vlastiti život i posrće pod vlastitim teretom ne može pomoći nikome. Naprotiv, onaj tko vlada nad sobom i svojim životom može biti istinski plemenit.

Prizovimo, uz ove jasne i čiste refleksije, lišene svake spekulativnosti, jednu raniju Camusovu misao, da nema ništa užasnije od odsustva osmijeha na usnama krvnika, mučitelja ili inkvizitora. Shvatit ćemo da se ne radi o mentalnoj higijeni nego o filozofskom stavu. Dolazimo do konstatacije Claudea Roya (*Camus solidaire et solitaire*, »France Observateur« 7. I. 1960) da za

Camusa raspoloženje znači ne samo estetski način, već i moralnu aktivnost. Do niza tragedija na najširem prostoru naše planete i do očajja malih nevidljivih jedinki dolazi od manjka osmijeha, iz lančane reakcije jednog zbroja najprije refleksija, onda aktivnosti, dalje, zakona i ideologija koje zapravo s čovjekovom biti i radosnim u njemu nemaju nikakve veze. Dakle, u individualnom raspoloženju najprije se ogleda odnos prema svijetu.

Camus je prije, u eseju *Donjuanizam* postavio pitanje sreće, njezinih razmjera i naravi. *Jedva da je gorko to nužno nesavršenstvo preko kojeg osjećamo sreću*. Camus je tu još sav borac protiv apsurdna, od smijeha i bolnog prkosa do zadahtanog, isprekidanog stila. Sreća je isključivo estetska kategorija, lijepo u grozničavom prkosu ružnoći i smrti iako svjesno svoje prolaznosti, svog neminovnog poraza koji se može neutralizirati samo sviješću o pravilima igre. Usporedba s posljednjim tekstovima pokazuje izrazitu evoluciju shvaćanja sadržaja i smisla sreće. *Već znači prodati dušu ako je se ne zna usrećiti*, rečeno je u *Donjuanizmu*. To ostaje, samo se unosi nova etička dimenzija a da se estetska ne zaniječe. I na kraju bi se Camus u konfrontaciji Faustovog filozofiranja o sreći i Don Juanovog uživanja u njoj sigurno opredijelio za Don Juana. Ali onda je sreća bila shvaćena u smislu izravnog užitka, strogo koncentrične naravi, sada dobiva nove sadržaje, izrazit kvalitativni kriterij, koji ostaje individualistički ja–središnji, pa i egzistencijalistički. Prije je to ja–središte bilo čvrsto zaokruženo, zatvoreno prema neprijateljskom svijetu uokolo, otvaralo bi se samo da primi poneki njegov rijetki lijepi cvijet i da se odmah opet zatvori. Sad to isto središte projicira zrake uokolo. I osobna sreća – pošto postaje zaista sreća, ono je bio grčeviti užitak – nije više sama sebi cilj već i medij za umjetnikovo prenošenje vrjednota u okolni svijet. Nova Camusova koncepcija o sreći izražena je najčišće i najpoetičnije u liku Nancy Moughine, točnije u boji koju je Camus dao tom liku režirajući i adaptirajući *Rekvijem za jednu opaticu*. Crnkinja Nancy, služavka gospođe Stevens i bivša ko-

legica u bordelu Memphisa, ubija njezino dijete i odlazi u smrt da bi sačuvala ono što ona osjeća kao sreću svoje prijateljice i idola. I svoju. Pored Faulknerove ideje o svetosti prostitutke ili o *bordelu koji se preko žrtve uzdiže do časti samostana* (Camus), redatelj–adaptator naglašava svoju ideju o beskompromisnom traženju sreće, čak ako ono implicira i žrtvu. Nancy je ubila dijete Temple u trenutku kada je ona htjela pobjeći s ljubavnikom, vjerujući da će je tako zadržati uz dom, muža i drugo dijete. Za Nancy je dom Stevensovih uspoređen s paklom bordela, sama sreća, sreća za koju se može i treba žrtvovati. Camusovo traženje sreće oslobođeno je svake sumnje konformizma i uzdignuto u čistu etičku kategoriju. A i sam konformizam etike negiran je u suprotnosti lika Temple Stevens koju *spirale sjećanja stalno vode natrag u slatki pakao bordela*, koja se razdire u sumnji nije li u stvari bila sretnija u javnoj kući Memphisa nego u luksuznom *apartementu* svog mladog muža.

*JEDAN KOJI NIJE HTIO U SAMOĆI KRALJEVATI NAD
PRAZNIM...*

U samoći umjetnik, istina je, kraljuje, ali nad praznim. Već poodavno ljudi koji o stvarnom životu nemaju pojma, koji nisu ni iz daleka osjetili miris radosti i gorčine, usuđuju se pisati studije, graditi sustave, teorije i ideologije o egzistenciji, sreći, o smislu, i čudno, nitko se do sada nije sjetio da ih optuži zbog šarlatanstva. Kad netko pokuša liječiti i za to primati novac a da ne zna anatomiju, izvode ga pred sud. Posljednje Camusovo razdoblje, škrto ostvarenjima, bogato proživljavanjima, potvrda je temelja Camusova djela, nerazlučive povezanosti sa životom. Ne mislim zacijelo na povezanost u smislu blagopokojnog

realizma, povezanost sasvim površnu, efemernu. Ne, govorim o posebnoj nadarenosti, smislu za osjećanje i doživljavanje života, o nekoj, recimo, egzistencijalnoj svijesti koja često manjka i naizgled vrlo aktivnim stvorenjima. Mislim da za osjećanje i doživljavanje vlastitog postojanja (a preko njega i općeg) treba imati poseban dar, čulo, kao što treba darovitosti da bi se bilo glazbenik, pisac ili naposljetku skakač s motkom. Većina ljudi koji se bave kulturom, zabavljeni njom, prolaze pored vlastitog života a da ga i ne zamijete. Temelj Camusove genijalnosti je upravo izvanredna obdarenost tim čulom za osjećanje svog postojanja, a talent pisca, smisao za cizeliranje fraze, kameleonska magija stila čija se amplituda proteže od *Stranca* i *Pada* s jedne, do *Ljeta* i *Opsadnog stanja* s druge strane, dolaze nakon toga. Zato je Camus jedan od rijetkih svjetskih pisaca današnjice kojeg su djelo i život istovjetni. Kod mnogih ostalih može nas zanimati ljepota izraza, ovaj ili onaj ritam rečenice, ova ili ona komparacija ili parafraza, ironični osmijeh ili ljutita grimasa. Kod Camusa je svaka rečenica protkana žiljem izvornog značenja i beznačaja, mudrosti i gluposti našega doba. I njegovog života. *Ne znam tko je rekao da ako se hoće dobro postaviti jedan komad treba osjetiti na rukama težinu dekora. To je veliko pravilo umjetnosti... I u doba kad sam se bavio novinarstvom, pretpostavljao sam posao prelamanja na mramoru tiskare redakcijskom poslu i onoj vrsti propovijedi koja se naziva uvodnik... Zbilja, ono malo morala koji znam, naučio sam na daskama kazališta i na nogometnim igralištima koji će ostati moja prava sveučilišta. I još jedan izazov pognutim plećima, uskim toraksima, a dugim perima i jezicima: *Da, u životu sam se bavio mnogim zanatima, bilo po ukusu ili nuždi, pa treba vjerovati da sam ih sve uspio uskladiti s literaturom, jer sam ostao pisac. Izgleda mi da bih prestao pisati tek onda, kada bih pristao da budem samo pisac. A u kazalištu usklađivanje dolazi automatski, jer je za mene teatar najviši od svih književnih oblika, i svakako najuniverzalniji. Sreća i apsurd**

izviru zajedno. Ili vrlo blizu. Treba filtrirati. Neki se boje umočiti ruke. Pa ostanu bez ičega. A to je već apsurd. Prisloniti leđa na lica ovog našeg svijeta – ograničava, ali i podržava. Onda i mudrost i sreća nešto vrijede. Zato je Camus izabrao kazalište, mjesto gdje se kroz živa bića, kroz zasljepljujući blijesak reflektora i prašinu praktikabla prodire u viši, intenzivniji svijet umjetnosti, za svoje mjesto sreće. *Ne sama realnost, ne sama imaginarnost, već imaginacija koja polazi od realnog.* Više nije Stranac. Uklapa se u zajedničku pustolovinu onih koji idu zajedničkom cilju, ulaze u isti rizik i zajedno dijele radost na večeri premijere. Kazalište je mjesto istine, integralne istine, ljudske i umjetničke. Drugdje su iluzije i laž: *Uzmite jednog od onih neprofesionalnih glumaca koji figuriraju u našim salonima, u našim administrativnim institucijama. Stavite ga točno ovdje, na ovu pozornicu. Pustite na njega četiri tisuće wati svjetlosti i komedija je gotova. Vidjet ćete ga na stanovit način golog u svijetlu istine.*

Vidio sam predstave *Rekvijema* i *Bjesova*. Camus je, naročito za posljednju, napravio divovski posao, posao radnika, osjetio svu težinu dekora na rukama. Uzbudio je i usrećio, potakao na razmišljanje – tema i tretman savršeno su aktualni – tisuće ljudi. I onda mu razna oštra pera i tupa srca predbacuju »neangažiranost«, povlačenje u kulu od slonovače.

...NITI PRIHVATITI DA CILJ OPRAVDAVA SREDSTVO

Camus se, istina, posljednjih godina vrlo rijetko izjašnjavao o političkim kretanjima. Pa ni predgovor knjizi *Istina o aferi Nagy* ne može se uzeti kao političko angažiranje. Čisto ljudske refleksije. Već je negdje ranije rekao da je prava genijalnost in-

teligencija koja poznaje svoje granice. On je znao svoje granice čovjeka, pisca i umjetnika i zato je odbio upletati se u već slavni mali svijet strančarskih nadmetanja i prepucavanje Četvrte republike. Mogao bi on malo uraditi, a njegovo bi se ime moglo za mnogošto dvojbeno koristiti. Njegova angažiranost bila je druge vrste, općeljudska, ne angažiranost onih *koji žele da se djeluje i ubija umjesto njih, pod uvjetom da oni pridržavaju pravo reći kako to nikako nije dobro*, već izravna solidarnost sa svakom ljudskom osobom, s drugom u kazalištu ili djetetom koje je palo na ulici.

Camus nije nikada uzimao izgled proroka. Da ga parafraziram, bio je genijalan, zato svjestan granica svoje inteligencije. Znao je da ako se želi usrećiti sebe i one u blizini, ne treba biti uvijek siguran da se ima pravo. Zbilja, Claude Roy lijepo kaže da ga ništa nije kod Camusa više dirnulo od onog dana kad je izjavio, nekoliko godina nakon svoje polemike s Françoisom Mauriacom: »Došao sam ovdje priznati javno i sebi samom da je u biti i u pojedinostima naše rasprave Mauriac imao pravo«.

Da, Claude Roy je u pravu, samo su inkvizitor, krvnik, fanatik i policajac čitavi u onome što rade. Nije dobro *imati* pravo na način na koji se ima račun u banci, pendrek u ruci i savjest na odmoru. Sigurno su potrebni i oni koji su sigurni da imaju pravo. Iako ne ispadne nikad kako oni misle, svijet bi se bez njih vjerojatno sporije kretao naprijed. Ali bez Alberta Camusa sve to kretanje ne bi imalo smisla, ne bi našlo ljudskost a ni toplinu ljubavi Šatova i Marije iz njegove adaptacije Dostojevskog.

To Camusovo vraćanje Fjodoru Mihajloviču, za kojeg on sam kaže da je jedan od onih koji su ga u mladosti formirali, vrlo je znakovito. O onima, prije, može se diskutirati. Od Camusa se može uzeti samo ovo: *Umjetnik je svjedok slobode. U našem svijetu smrtne osude umjetnici svjedoče za ono što u čovjeku odbija umiranje*. I reći:

Tvoj Stranac je želio da ga na kraju dočekaju s krikovima mržnje.

Bljeskanje reskog sunca na sljepoočnicama. Ili zgnječenog automobilskog čelika. Svejedno. I krikovi ljubavi. Onda je želio krikove mržnje, a ove je dozvao i ovi su ga ispratili. Da nam je onda propovijedao ljubav, zamrzili bismo ga. Ili ni to. Govorio je o ljubavi mržnje i zavoljeli smo ga. Jer znali smo da je njegova mržnja ljubav, a onih koji su nam je propovijedali – mržnja. Jer znali smo da je njegova ravnodušnost zahtjev totalne angažiranosti, odbijanje brbljavosti i operetskih emocija.

Nikad nije bio za nas literat, ne samo zato što nije pisao debele romane, što mu se cijelo djelo sastoji od nekoliko tankih bijelih svezaka Gallimarda, već zato što nam i nije bilo potrebno mnogo riječi da se razumijemo. Jedna njegova rečenica bila nam je dostatna. I dalje smo mogli sami misliti i osjećati.